

Szenci Molnár Albert zoltárainak nyelvi problémái a református énekeskönyvben*

A. Molnár Ferenc

(Megjelent: Egyháztörténeti Szemle 2009. X. évf. 3. szám. 56–69.)

A cikk tárgyát az énekeskönyv egész régi anyagára ki lehetne terjeszteni, az, hogy a Szenci Molnár Albert fordította zoltárparafrázisokra szűkítettük, elsősorban OTKA-tervmunkánk témájából következik. Rövidebben kitérek azonban a dicséretekre is. Jól tudott, hogy a Szenci Molnár-zoltárok mind a magyar egyházi gyakorlatban, mind a vallásos irodalomban kitüntetett jelentőségűek. Négyszáz éves — egy kezdeti időszak után folyamatos — kiemelt használat áll mögöttük.¹

Amikor 1882-ben a budapesti református egyháztól Arany János mint tanácsbíró a zoltárok újonnan tervezett szövegét „bírálat és véleményezés végett” megkapta, erre több okból nem vállalkozott. S megjegyezte, azt hiszi, „Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaizmusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, úgy tiszteli”.² Nagyjából ugyanerről az időről CSÜRY BÁLINT, a Debreceni Egyetem magyar nyelvész professzora is azt mondja Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához című cikkében,³ hogy Szatmár megyei szülőfalujában „nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könyv nélkül tudta”. Ők, gyermekek pedig a zoltárból és a bibliából tanulták meg a folyékony olvasást. Idézzük későbből még Kányádi Sándort, aki – kisebbségben élő, erdélyi magyarként is – „Egy csokor orgona mellé” című versében így vall a Szenci Molnár fordította zoltárokról: „orgonaszó orgonaillat | ónkarikás ablaktányérok | lépesmész-ízű zoltár | életem pünkösdi-évszaka | lelkem pünkösdi itala | máig zsongító óborom | nyelvem petőfisándora | albertus molnár”. S Jékely Zoltánnak „A marosszentimrei templomban” című híres versére utalva írja a híveit, magyarságát vesztett dél-erdélyi községről: „paptalan marosszentimrén | haldoklik szenci molnár”. ALEXA KÁROLY „Magyar zoltár” címmel⁴ egy egész kötetnyit állított össze a magyar zoltárparafrázisokból, zoltárszerű magyar versekből, s ezekből számos Szenci Molnár Albert zoltárfordításainak a hatását mutatja. Igaz, a Szenci Molnár-zoltároknak ez a

* A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és a K 69093-as számú OTKA-pályázat résztvevői által a ME-n 2008. dec. 15-én és 16-án rendezett Szövegahagyományozódás és nyelvtörténet c. konferencián elhangzott előadás bővített változata. (A konferencia programját ld. az interneten: magyarszak.uni-miskolc.hu/) Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 88.

¹Ezzel a témakörrel egy-két cikkben már foglalkoztam, legelőször: Zoltárokkal és dicséretekkel... Egységes magyar református énekeskönyv. Reformátusok Lapja 1995. ápr. 30. 5; legutóbb: Érted-e, amit énekelsz? A magyar református énekeskönyv nyelvi problémáiról. In: Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. II. köt. Szerk. MATICSÁK SÁNDOR. Debrecen–Budapest, 2007. 343–350. Ez a cikk ennek, illetve megfelelő részeinek a tovább fejlesztése. A címbeli református énekeskönyv megnevezés a Magyarországon általánosan használt, először 1948-ban Budapesten megjelent énekeskönyvre vonatkozik (Énekeskönyv magyar reformátusok használatára). OTKA-tervmunkánk keretében tervezzük Szenci Molnár Albert eredeti zoltárparafrázis-szövegeinek és a református énekeskönyvben lévő Szenci Molnár-zoltárszövegeknek a rendszeres összevetését is. Az egyházi énekek nyelvi problémáiról legutóbb ld. GAÁL BOTOND: A „kánaáni nyelv” és a református teológiai nyelvújítás. Református Egyház 60(2008)/5: 84–89. S az énekek nyelvére is ld. még pl. CZEGLÉ IMRE Az egyházi ének teológiai kérdései. A himnológia elvi kérdései c. összefoglaló munkáját (Sárospatak, 1998).

² Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Második kötet. Bp., 1889. 527.

³ Ld. Magyar Nyelv 1940: 238–248.

⁴ Bp., 1994.

szerepe mára lényegesen visszább szorult. Az aktív vallásgyakorlók megfogyatkozott körére, s a múlthoz kötődő, főleg protestáns hagyományú értelmiség és szépirodalom egy részére jellemző. S a köznyelv is tovább távolodott az archaikusabb egyházi nyelvhasználatától. A Szenci Molnár-zsoltárok használatának a problémája tehát ma másképp vetődik fel, a súlya azonban vitathatatlan: legalábbis a református egyházi énekeskönyvben lévő zsoltárszövegekből számosat ma is egy-két százezer ember használ, énekel rendszeresen. A kérdés az, hogyan lehetne ezzel a zsoltárhagyománnyal használóik szélesebb rétege számára is (még) hatékonyabban élni, s a továbbiakra, az ifjabb generáció számára is leginkább megőrizni.

Részemről a következő főbb teendőket, lehetőségeket teszem szóvá.

A zsoltárokból is, sőt leginkább ezekben, vannak olyan szavak, szószerkezetek, versszakok, amelyeket az egyháztagok többsége vagy az érdeklődők, sőt sokszor a lelkészek is már nem vagy nem pontosan értenek. Ilyen esetekben majd a tervezett vagy átdolgozott új énekeskönyvben⁵ több módon lehetne változtatni: 1/ a kérdéses szavakat, részt jegyzetben röviden meg lehetne magyarázni, leginkább lábjegyzetben avagy végjegyzetben jelölni az ott szereplő, azóta módosult, megváltozott vagy egyébként is magyarázatra szoruló jelentést; 2/ esetenként némileg át lehet írni, modernizálni lehet a szöveget; 3/ bizonyos versszakokat és/vagy énekeket — nem is keveset — ki lehet hagyni. (A zsoltárok esetében azonban — ha maradnak is ki versszakok — a mai gyakorlatnak megfelelően legalább egy, lehetőleg a kezdő versszakot minden zsoltár esetében jó lenne megőrizni.) Természetesen ugyanakkor speciális vagy tudományos kiadásokban a zsoltárok teljes, változatlan szövegű és kommentált kiadása a cél.⁶

Példák az 1/ alatt említett esetekre: „Mert az Úr meghallgatá sírásom, És bevön kedvében (= ’bevett/ kegyelmébe’; 6. zsoltár, 8. versszak); „Ámbár kergessen ellenségem, És bátor megragadjon engem” (*bátor* ’bár, ámbár’; 7/3); „De a hamisak... Segítségül az Istent nem hívják, Sem uralják” (= ’Úrként tisztelik’; 14/5); „Esküvését *meggondolja*” (*meggondolja* ’gondol rá, figyelembe veszi’ 15/4; ma a jelentés ennek épp az ellenkezője); „A napok egymásnak *tudományt* mutatnak az ő bölcsességéről ... Az Isten *félelme* ... aranynál, ezüstnél, És drága köveknél Sokkal *becsületesebb*” (*tudomány* ’tanúbizonyosság’, *félelme* ’tisztelete’, *becsületesebb* ’többre becsült’; 19/1, 5); „És szép *kies* folyóvízre legeltet” (*kies* ’szép, kellemes /táj, környezet/’; 23/1); „Nyavalyája szívemnek Napról napra *öregbül*”; „*Öregbül* a hívek serege” (*öregbül* ’nő’; 25/8; 112/1, s ld. még 138/2); „Megtartja őket éltükben, Szükségtől és éhenhalástól Őrzi a *drága* időben” (*drága* ’ínséges’, azaz, amikor drága az élelem; 33/9); „Mint a szép *híves* patakra A szarvas kívánczik... Én lelkem *mire* csüggedsz el?” (*híves* ’hűvös’; *mire* ’miért?’; 42/1, 3); „És megvidul minden én *tetemem*” (= ’csontom’, metaforikusan ’testem és valóm’; és még megemlítem, hogy a *megvidul* jelentése itt ’megújul, örömteli állapotra jut’; 51/4); „hozzád *esnek* Hízlekedvén ellenséged” (*esnek* ’leborulnak előtted, esedeznek hozzád’; 66/1); „Uram ... Szolgádhoz térjen *kedved*... Uram *jókedvű s édes* vagy... Úr Isten, Igaz vagy természetedben, Jó, *hív* és *engedelmes*” (*kedved* ’kegyelmed’; *jókedvű s édes* ’kegyelmes, kegyes és jó’; *hív* és *engedelmes* ’hű és megbocsátó’, azaz ’a bűnt elengedő’; 86/1, 3, 8; az *engedelmes* ’megbocsátó’-t, ld. pl. a 103/7-ben, a 145/3-ban is, ill. a *megenged* ’megbocsát’-ot a 99/7-ben és a 223. dicséret 5. versszakában: „*Megengedtem*, menj el békével”); „Akik bíznak az Úristenben Nagy *hiedelemmel*” (= ’bizalommal, bizodalommal’⁷; 125/1); „Dícsérjétek az Urat, Mert ő jó

⁵ Erre ld. pl. Szempontok a magyar református énekeskönyv megújítása tárgyában. Javaslat. Összeáll. BÓDISS TAMÁS (2005. február). Kézirat. 3 l.

⁶ A kritikai kiadás: Szenci Molnár Albert költői művei. Sajtó alá rend. STOLL BÉLA. Bp., 1971. (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 6)

⁷ A *hiedelem* szóhoz kissé bővebb magyarázatot fűzök. Eredetileg valószínűleg abból a töből származik, amelyből a *hideg*, *hűvös* (*híves*) szavaink is. ’Bizalom’ értelmének kialakulása egy ’hűvös hely, enyhely’ →

kedvet mutat És az ő kegyessége Megmarad mindörökre” (*jó kedv* ’kegyelem’; 136/1; ezt az értelmet a párhuzamos sor *kegyesség* szava szintén mutatja, s a zsoltárokon kívül előfordul ez a szó, szerkezet a dicséreteknél is, pl. két új évi énekben: „Úr Isten ki minket sok áldással töltél be, Ez új esztendővel *jó kedved* ne szakaszd félbe!... E gyülekezeten, mely e helyre telepedett, Könyörülj Úristen, bővítsd rajta kegyelmedet”; 283/ 3, 5. S ld. még 285/3).

És még hosszan folytathatnánk a sort. Megemlítem még, hogy a jelenlegi énekeskönyvben is van két szómagyarázat: a 3. zsoltár *alítják* és a 91. *kedvedént* szava csillaggal van jelölve, s a lap alján olvasható a jelentésük: ’vélik, gondolják’, illetve ’kedved szerint’. Ez azonban tulajdonképpen rosszabb, mintha nem lennének magyarázatok, ugyanis arra lehet gondolni, ha vannak ilyenek, csak ennyire volt szükség. Természetesen egy (leendő) gyülekezeti énekeskönyvben a magyarázatok mennyiségét, jellegét, elhelyezését különböző, köztük gyakorlati szempontokból is mérlegelni kell. Azt is jó megemlíteni, hogy keletkezésük idején az említett énekek lényegében nem tértek el az akkori nyelvhasználatától. Például Balassi Bálint is többször használja a *megbocsát* szó mellett hasonló értelemben a *megenged*-et is. A „Nő az én örömem” kezdetű versében a megbocsátó szerelmes „*Megengedett*, fogott kezét, megbékélt nagy kegyesen”. A „Bocsásd meg Úr Isten ifjúságnak vétékét” kezdetű költeményében pedig — amelynek több versszaka egyben énekeskönyvünk 220. dicsérete — így kéri Istent: „Mit *engedhetnél meg*, ha nem vétkeznének / Te ellened az hívek?”.⁸ S a verskiadások az ilyen problematikus szavakat általában jegyzetelik is.

Azt, hogy az énekeskönyv jó megértésével számos esetben lehetnek problémák, két lelkész-hittanár kollégám (ZSOLDOS TIBOR és ABLONCZY BÉLA), illetve két volt diákom (BENKE KINGA teológus és MAGYAR GYÖRGY magyar és hittan szakos egyetemista⁹; jelenleg már az előbbi lelkész, az utóbbi pedig tanár) által 2004-ben, illetve 2006-ban végzett kérdőíves, főleg iskolai felmérés is mutatta. Összeállítottam egy húsz-egynéhány, néhány általánosabb jellegű kérdés után (Ki volt Szenci Molnár Albert?, Mi a különbség a bibliai és az énekeskönyvbéli zsoltárok között?, Melyek a kedvenc énekeid?) elsősorban az énekek ma már kevésbé érthető szavaira, kifejezéseire vonatkozó kérdésekből álló listát, amelyet — esetenként némileg módosítva — Debrecenben a Református Kollégium Gimnáziumában (30 fő; 11., 12. évfolyam; 17, 18 évesek) és a Kollégium Dóczy Gimnáziumában (50 fő, 8. évf., 14 évesek; 40 fő, 12. évf., 18 évesek), Miskolcon egy református általános iskola 11–14 éves tanulóitól (67 fő) és a tetemvári gyülekezetben (10 fő, 28–72 évesek), Sárospatakon teológusok között (13 fő, 18–23 évesek), Kunmadarason pedig egy református általános iskolában (30 fő; 6., 7. évf.; 12, 13 évesek) és az ottani gyülekezetben (30 fő) kérdeztek ki, összesen tehát 270 főtől. A felmérésben résztvevő nem iskolások úgy kapták kézhez a kérdőívet, hogy hazavihették, ekkor viszont többen nem hozták vissza. Azok a diákok, akik már több éve tanultak hittant, jobb feleleteket adtak, de az ő válaszaik közt is számos téves volt, többször pedig „beleérzéssel” következtettek ki hasonló jelentést, ami egyébként

’oltalmas hely’ közbülső jelentések révén történhetett. Később azonban a *hisz* ige (ennek abszolút töve *hi-*, vö. *hihet*) családjába vonódott, majd további jelentésfejlődéssel alakult ki a mai ’téves vélekedés’ értelme (vö. pl. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára / = TESz./ II. köt. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1970). A KOVÁCS EMIL által összeállított – közel sem teljes és helyenként igazítandó, de hasznos — Konkordancia a magyar református énekeskönyvhöz (Bp., 1996) a *hiedelem* szót a *hit*-hez sorolja be. További példák: „Ő legyen lelkünk *hiedelme!*” (62/5); „Azért egyedül Istenben Vetem *hiedelmemet!*” (91/5). S ld. még: „Ott is ő nagy *hiedelemmel* Kutakat ás és csatornát” (84/3).

⁸ Ez a sor a versnek azokban a szövegváltozataiban van meg, amelyet Szenci Molnár Albert zsoltárkiadása (Herborn, 1607) és Hajnal Mátyás imakönyvének bécsi kiadása (1629) őrzött meg. Mindegyik szövegváltozatban megvan azonban az előző sorban lévő *megengedetetik* ’megbocsátatik’ ige. Egyébként az énekeskönyvben nem szerepel minden versszak, de a kihagyást itt és más költemények esetében – ellentétben a zsoltárokkal – nem jelzik.

⁹ Magyar György részére a Református Kollégium Gimnáziumában Kurgyis András tanár, lelkész volt szíves elvégezni a felmérést.

leginkább az idősebb gyülekezeti tagokra volt jellemző. A fent említett szavak, kifejezések közül (a lista csak részben volt azonos azokkal) alig akadt helyes válasz a *bátor* 'ámbátor, bár'-ra és a *hiedelem* 'bizodalom'-ra. Az előbbit a *bátor* mai jelentésével, az utóbbit pedig többnyire a *hit* szóval kapcsolták össze. Nem egy kitöltetlen válasz hely is maradt. Érdekes, hogy sokan már a *kies* szót sem ismerik, sőt épp az ellenkező, a 'kietlen' jelentést tulajdonítják neki. A 'megtört, bűnbánó' értelmű *töredelmes* szó pedig — noha volt, ahol többnyire (lényegében) helyes feleletek születtek — az egyik felmérésben a következő jelentéseket kapta: 'törekvő, hittel teli, gátlástalan, alázatos, bátor, lelkes, türelmes, hűséges, nyugodt'. De még a legtöbb jó és nagyjából jó választ kapott szavak sem voltak világosak mindenkinek. Így a *híves* 'hűvös' patak az egyik tanuló szerint „hívekkel teli” (? viccelt), nemegy válaszadó meg 'szép, díszes' vagy 'íves' értelemre gondolt. A *minden* 'mindig' szóról pedig — vesd össze például 89/1: „Mert mondom, hogy megáll mindörökké irtalma, Melyet úgy megépít, hogy megálljon *minden*ha”; s lásd még 102/10, 100/4, 103/9 — ezt írta az egyik dóczys diák: „Talán rosszul tetszett gépelni. Nem »minden, ha?»”. Ez esetben (is), a magyar és a hittan óra szintén segítheti egymást, vesd össze: „És, jaj, hiába, *minden*ha ['mindenkori, állandó'] szándék, / Százszor földobnál, és én visszazállnék, / Százszor is, végül is.” (Ady: A föl-földobott kő). A *minden*ha szóban a *ha*-nak a régi nyelvben meglévő 'amikor' jelentése van meg, vesd össze: „Mint *ha* pásztortűz ég őszi éjszakákon” (Arany: Toldi. Előhang). MAGYAR GYÖRGY statisztikája szerint a 17 feltett kérdésből csak 6-ra válaszolt helyesen a válaszadók többsége. Megemlíthető, hogy ő az *alít* 'vél, gondol' szóra is rákérdezett, s noha, mint említettük, az énekeskönyvben ez meg van magyarázva, a válaszadók nagy többsége mégis az *állít*, *mond* igékkel értelmezte. BENKE KINGA — látva a dolgozatában kapott eredményeket — azzal a tanulsággal zárta dolgozatát, hogy az egyházi énekekben azokat a szavakat, amelyeket az emberek már nem használnak, meg kellene magyarázni vagy újra fogalmazni. A nyelvi hagyományörzést ugyanis felülírja a helyes megértés igénye.¹⁰

A továbbiakban az általam 2.-ként említett módosítási lehetőségre, az esetenkénti átírásokra, modernizálásokra hozok néhány példát. A szöveg (mértékkel való) modernizálása nyilván a kevésbé ismert és megszokott énekeknél könnyebb. Ugyanakkor már eleve született ének az eredeti szöveg jelentős átalakításával is: a 161., ismert dicséret, amely az 1939-es Jugoszláviai református énekeskönyvből lett átvéve: „Siess keresztyén lelki jót hallani”. Ezt a hat versszakos éneket Tinódi Lantos Sebestyénnek a Dávid királ mint az nagy Góliáttal megvívott című 400 soros bibliai históriájából alkották: a 2. versszak a 349–352., a 3. a 317–320., a 4. a 357–360., az 5. a 381–384., a 6. a 393–396. sorokból van felépítve kisebb szövegváltoztatásokkal; hasonlóan a helyén maradt első versszak, amelynek 2. sora, az „Ó törvénből hadakozni tanulni” ritmikái okokból változott „Régi törvénből harcolni tanulni”-ra.¹¹ Ez a módosítás egyébként tartalmi is, mert a *Régi törvény* az *Ó törvény* 'Ószövetség'-nél általánosabb érvényűvé teszi a sort, és — mint az egész dicséret — így jobban elszakad a konkrét bibliai történettől. De több volt egyetemi hallgató, köztük OSZLÁNSZKI ÉVA (2007), CSATÁRI ANNAMÁRIA (1999), NAGY KRISZTINA (2005), SIVADÓNÉ CELENYÁK DÓRA (2003), írt például olyan általam vezetett, segített szakdolgozatot vagy diákköri dolgozatot is, amely Szenci Molnár Albert zsolnárszövegeit, illetve azok egy részét a mai énekeskönyvben (vagy

¹⁰ Az iskolai egyháziénekek-oktatásnak nyilván vannak speciális módszerei és feladatai is. Az Úrnak zengjen az ének címmel (szerk. BERKESI SANDOR) 2006-ban református ifjúsági énekeskönyv jelent meg. Ez a gyülekezeti énekeskönyvnél újszerűbb, de hagyományörző is. A Szenci Molnár-féle zsolnárokból 16-ot tartalmaz (esetenként szintén kihagyásokkal) és egyet Kodály Zoltán feldolgozásában.

¹¹ Ld. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A református gyülekezeti éneklés. Bp., 1950: 350; Répertoire de la poésie hongroise ancienne (RPHA). Direction IVÁN HORVÁTH assisté par GABRIELLA H. HUBERT... I–II. Paris, 1992. (az interneten bővítve) 4006.

esetenként még másutt) lévőekkel hasonlította össze.¹² S az számomra is meglepő volt, miszerint — a várható gyakori helyesírási és a többszöri hangalaki, szókincsbeli, valamint morfológiai és mondattani változtatások mellett — jó pár esetben előfordul, hogy az 1948-as kiadás a szöveg egyes helyeit teljesen átírta. Így például a 4. zsoltár 2. versszakának a szintén megváltoztatott felirat szerint Dávidra vonatkozó 4. sora („Ő adta királyi tisztemet”) az énekeskönyvben nyilván tartalmi okokból is „Csudamód megmentett engemet”-re változott. Vagy: a 11/2 első felévé némileg módosítva az eredeti háromsoros 4. versszak lett (az énekeskönyv csak az első két verset közli). A 27/1 utolsó sorának („Hirtelen mind hátra rohannak ők”) helyére pedig a „Megbotolnak és mind elesnek ők” került. A 41. zsoltár utolsó, összevont 6–7. versére az énekeskönyv is utal; stb. Igaz, szövegmódosítások már korábban és más énekek kapcsán is voltak. Például a 190. dicséretünk — csak az első versszak első felét nézve — a mai énekeskönyvünkben így hangzik: „Ez esztendőt megáldjad, ez esztendőt megáldjad, Kegyelmedből Úr Isten; Bő zsírral ékesítsed, Bő zsírral ékesítsed, Te szent Jehova Isten”. Az eredeti forrásban, az újabb kutatások szerint nem a XVI. századból, hanem a XVII. század elejéről származó Batthyány-kódexben vagy graduálban¹³ az ige kijelentő módban áll: *megáldod*. Ezt már az Öreg graduálban (1636) felszólító módúra változtatták, az *ékesítsed* szó helyére pedig a *kövérítsed*-et tették. Az 1921-es magyarországi énekeskönyvben a *bő zsírral* szerkezetet a *bőséggel* szóval cserélték ki, amit az erdélyi, a királyhágómelléki, legutóbb pedig az 1996-os (egységes) magyar református énekeskönyv is átvett. Ebben a „Te Szent Jehova Isten”-t szintén megváltoztatták „Te szent és kegyes Isten”-re. A magyarországi énekeskönyvben 1948-ban, mint láthattuk, az imperativusi *megáldjad*-tól eltekintve visszaállították az eredeti szöveget. Mivel a *zsír* szó itteni ’termés’ vagy ’eső, csapadék’ jelentése nemcsak elavult, de félreérthető is, kérdés, érdemes volt-e visszahozni ezt a szót. (Az egész ének pedig tulajdonképpen a 65. zsoltár 12. és 13. versének a parafrázisa: „Megkoronázod az esztendőt jó voltoddal, és a te nyomdokaidon kövérség fakad; | Csepegnek a pusztá legelői és a halmokat vígság övezi”).¹⁴ Az ószövetségi zsidóknál a szarv — az állatvilágból átvett képpel — az embereknél is az erő, a hatalom jelképe. Mivel ez a metafora nálunk általában különösen hat¹⁵, jól tette az énekeskönyv, hogy a 89. zsoltár 8. versszakában megváltoztatta, nem a *szarvát felemeli* szószerkezetet alkalmazza: „A te kegyelmedből *orcánkat fölemeljük*”. Ugyanígy a 148/5-ben „Fölemeli *szarvát* népének” helyett „Fölemeli *arcát* népének”. (Hasonlóan kellene eljárni például a 75. zsoltárban lévő szarv-metaforákkal is: „*Szarvat* ne emeljete, Ily fenn ne beszéljete.”) Ugyanakkor a 19/7-ben a „Fölnevelem én egy szarvát / az én szolgálómnak Dávidnak” sorban, amely azt jelenti, hogy megnövelem a hatalmát, a *szarvát* nem volt szerencsés a *magvát* szóval kicserélni, mert az megváltoztatta a mondanivalót, krisztianizálta, közvetlenül Krisztusra vonatkoztatta a zsoltárt. Krisztianizáló szövegváltoztatás van a 19/7-ben is: az „Adjad, ó, én Uram / És erős köszálam, / Hogy ne vétsek ellened”; „Adjad, ó én Uram, Kösziklám, *megváltóm*, Hogy ne vétsek ellened!”-re változott.¹⁶ Ugyanitt a régies *köszál* szónak mai megfelelőjére, a *kösziklá*-ra való változtatása

¹² Ezekből az egy-két éve a DE-n készült kéziratos munkákból (elsősorban az OSZLÁNSZKI ÉVÁÉBÓL; vele erről a tárgykörrel egy közös kiadványt is tervezünk), többször idézek példákat. Ugyanakkor más példaanyagot, ill. kiegészítéseket is.

¹³ Ld. CZEGLÉDY SÁNDOR: Megifjodó öreg graduálok. *Confessio* 1978/4: 68–78; DOBSZAY LÁSZLÓ: A magyar graduálirodalom első emléke. *Magyar Könyvszemle* 98(1982): 100–112.

¹⁴ Ld. A. MOLNÁR: Az *Ez esztendőt megáldjad...* kezdetű újévi énekünk eredetéről és szövegéről. Református Egyház 1999: 13–17; Ue.-ről némileg bővítve és más szempontból is: Az „Ez esztendőt megáldjad...” kezdetű újévi énekünk szövegéről és a *Himnusz első sorairól* [A kettő között nem teszek fel közvetlen kapcsolatot — M. F.]. In: Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből. Szerkesztőbizottság: G. SZABÓ BOTOND, FEKETE CSABA, BEREZCKI LAJOS. Debrecen, 2000. 357–368.

¹⁵ Bár egy ilyen bibliai eredetű és az állattartáshoz szintén kapcsolható szólásunk van: *Letöri a szarvát (vkinek)*.

¹⁶ Igaz, krisztianizálás Szenci Molnár Albert zsoltáraiban is van, így a 2/1-ben (az énekeskönyvben 2/2): „Az Isten ellen erős kötést tesznek / És az ő Krisztusára (= felkentjére) támadnak”, a 28/6-ban és a 16., 22., 40., 45., 69., 70., 72., 97., 98., 109., 110., 117. és a 118. zsoltár feliratában. A 22.-é: „Jövendölés a Krisztusnak

érthető, bár megjegyzem, hogy a 18/1-ben („Én magas *kőszálam*, ó, én Uram”), a 18/7-ben, a 42/6-ban és a 61/2-ben megmaradt a *kőszál* szó, sőt az szerepel a 390. és a 458. dicséretben is („Az Ige *kőszálként* megáll”; ill. „Aki értem megnyíltál, rejts el ó [,] örök *kőszál!*”). A szójelentés változása miatt az eredetileg ’büszke, fennhéjázó’ értelmű *negédes* szót viszont ugyancsak jó volt kicserélni: „*Negédes* szókkal úgy nevetetünk” helyett: „*Gyalázó* szókkal úgy illetetünk” (123/2). Vagy az elavult *gyak* ’szúr’ igét a *szúr*-ra: „Kezeimet és lábaimat ezek / *Általgyakták*” helyett „Kezeimet és lábaimat ezek *Általszúrták*” (22/8). A zsidó és a magyar valóság közti különbség indokolta a *tevék* szó *barmok*-ra cserélését a 66/6-ban: a „Mint az *tevék* terhelteténk”-ből „Mint a *barmok* terhelteténk” lett. Stb. Sajnálatos viszont, hogy egy-két esetben az átírás az eredetnél nehezebb szöveget eredményezett: a 46/6-ban „Az Jákóbnak nagy Istene / Dolgainknak segedelme” ekképpen változott meg: „Jákób Istene oltalmunk, A Zebaóth erős várunk”. A *Zebaóth* ’Seregek Ura’ értelműnek vett szó vitatott, és használata különösnek tűnik. Az „erős vár” pedig Luther „Erős vár a mi Istenünk” kezdetű énekére alludál (390. ének); ez a sor lett a 46. zsoltár felirata is. A *Zebaóth* szó a Szenci Molnár-zsoltároknak még a 24/5-ben, a 46/4-ben és a 84/2-ben fordul elő. A már említett elavult *minden*ha ’mindig’ szó is a 100/4-ben csak az énekeskönyvbe került be. Az eredeti „És az ő szent igazsága / Megáll, és el nem fogy soha” sorok itt így változtak meg: „És ő hűsége *minden*ha Megáll és el nem fogy soha”.

Mindenesetre láthatjuk, hogy az énekeskönyv 1948. október 31-én keltezett beköszöntőjének-előszavának az a megállapítása, miszerint Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai 1607-es kiadásának a szövegén „csak ott és annyit igazítottunk, amennyit a ritmikus dallamok az énekbéli hangsúlyozás miatt megköveteltek”, pontosításra szorul. Magam ugyan a ritmikai szempontot lényegében nem vizsgáltam, és nem vonom kétségbe, hogy a változtatások egy jó része a ritmus javára (is) vált (az együttes ritmikái és szövegvizsgálat egy későbbi kutatás tárgya lehetne), egyértelmű azonban, hogy a változtatásoknak (pusztán) tartalmi oldala is van. A bevezetőben azt is olvashatjuk, hogy „A nagyon részletező, avagy más okból gyülekezeti istentiszteleti használatra nem alkalmas, vagy félremagyarázható versszakokat ebben a kiadásban elhagytuk, de sorszámait jeleztük”. — A mondottak azonban nem változtatnak azon, hogy énekeskönyvünket összességében magam is pozitívan értékelem, és fő összeállítójának, Csomasz Tóth Kálmánnak a munkásságát szintén nagyra becsülöm.

Érdemes lenne azzal is foglalkozni, hogyan hatott az énekeskönyv zsoltárszövegének módosítására a (revideált) Károlyi-féle fordítás, például az 51/5-ben az „Újíts meg bennem az igaz lelket” helyett „Az erős lelket újítsd meg bennem” lett, ami nyilvánvalóan a revideált Károlyi-szöveg hatása (51/12: „Tiszta szívet teremts bennem, oh Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem”). Vagy a 40. zsoltár felirata, amelynek eredeti szövege: „Jövendölés a Krisztusnak szenvedéséről és papi tisztiról”, így változott meg: „A hit nemes harca”. Ehhez vedd össze: 2Tim4/7: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam”. A 27. zsoltár feliratában jelölve is van egy újszövetségi hely — „Elég nékem az Isten kegyelme. (II. Kor. 12 : 9)” —, ahol ezt olvassuk: „Elég néked az én kegyelmem”. Egyébként a Szenci Molnár-zsoltárok szintén hatottak Károlyiék szövegének 1908-as revíziójára, például a *siralom völgye* kifejezés (vö. Zsoltárok 84/7) innen került be a revideált szövegbe (a Vizsolyi Bibliában itt *víz nélkül való völgyek* van). A szövegekben található kisebb vagy viszonylag nagyobb módosításokból is még sok további példát lehetne hozni. Itt illusztrálásként csak néhányról szólhattunk.

Az énekeskönyv kérdéseit vizsgálva az esetenkénti mérsékelt szövegmódosítástól mint egy lehetséges (és bővíthető) módszertől szerintem semmiképpen sem kell elzárkóznunk,

szenvedéséről, haláláról és föltámadásáról”. A feliratokat az énekeskönyv — egyébként érthetően — általában megváltoztatta, lerövidítette. Az énekeskönyvben Krisztus neve feliratban a 22. zsoltárban fordul elő: „Miért hagyál el engemet? — *Krisztus* szenvedéséről”.

más kérdés, hogy az eddigi változtatások egy részének sikeres voltát és/vagy indokoltságát külön is meg lehetne vizsgálni. Mindenesetre ezekkel a mai magyarországi énekeskönyv — szerintem helyesen — sokkal kevésbé él, mint, mondjuk, a korábbi erdélyi.¹⁷ Abban például az „Az Úr énnékem őriző pásztorom...” kezdetű 23. zsoltár „Vessződ és botod megvigasztal engem”, illetve „Az én fejemet megkened olajjal” metaforikus sorait direkt módon értelmesítették, és így írták át: „És Szentlelked megbátorítja szívem”, illetve: „Csak te vagy Uram, hűséges gondozóm”. Ezek a sorok ugyanakkor a helyenkénti művelődéstörténeti magyarázatok szükségességére, lehetőségére is felhívják a figyelmet. A vessző pásztorbot, amivel a korabeli zsidó pásztor tereli a nyáját, a másik munkaeszköze, a legtöbbször fémmel megerősített bunkósbot pedig a ragadozó állatok elüldözésére szolgál. A vendég fejének olajjal való megkenése az ő tiszteletteljes fogadásához tartozott hozzá. E metaforikus képek tehát azt jelentik, hogy Isten irányítja, oltalmazza, szeretetébe fogadja a zsoltárost, a híveit. Megjegyzem még, hogy a jelenlegi evangélikus énekeskönyvben¹⁸ hat Szenci Molnár-féle zsoltárparafraízis van (zsoltár több): a 8. (44. ének), 25. (321), 42. (76), 65. (488), 90. (339) és a 134. (46). Minden versszakot nem közölnek, a szövegeket pedig általában módosítják, átírják, olykor indokoltan, de szerintem többnyire nem szerencsésen. A 90. zsoltár bevett három versének szövege például változatlan. A 42. zsoltárban azonban lényegében csak néhány sor egyezik meg: a zsoltár kezdete, nem tekintve, hogy a *híves* szót (érthetően) *hűvös*-re cserélték, illetve az 5. (az evangélikus énekeskönyvben a 4., az utolsó) versszak eleje: „Sebessége árvizednek, És a nagy zúgó habok”, az evangélikusoknál: „Sebessége árvizeknek És a zúgó nagy habok”. A folytatás azonban már igen eltér, először a református énekeskönyvben lévő eredeti szöveget, utána pedig az evangélikusban olvashatót idézem: „Én rajtam összeütköznek, Mégis hozzád óhajtok¹⁹; Mert úgy megtartasz nappal, hogy éjjel vigassággal Dícséreteket éneklek Néked, erős őrizőmnek”; illetve: „Fejem felett megütköznek, S már-már összeroskadok. Uram, hozzád esdeklek, Mert gyógyulást szívemnek Bármilyen nyomorúságban Csak te adhatsz, én köszálam!”. Vagy a 65. zsoltár 9. verse szintén módosul: „Villognak a szép szántóföldek Sűrű gabonákkal. A hegyoldalak mezőföldek Szép búzanövessel Örvendeznek és énekelnek Nagy gyönyörűséggel.”; illetve: „A sík mezők mind ékeskednek Szép dús gabonákkal, Villognak mind a szántóföldek A sűrű búzákkal. Szép gyümölcs a hegyeknek Mézédessé szőlőkkel Örvendeznek és énekelnek Nagy gyönyörűséggel.” Az evangélikus énekeskönyvre jellemző, hogy több benne az új ének, a nyelve pedig kevésbé régies. Az átírások azonban nemegyszer a nyelvi-költői erő rovására mennek és túlzottan a népszerűbbnek tartott megformálás irányába.

Még rövidebben térek ki arra a (3.) kérdésre, hogy az énekeskönyvből bizonyos énekeket, illetve versszakokat el kellene, lehetne hagyni. Természetszerűleg e téren szorul(hat) majd az énekeskönyv a legalaposabb revízióra. Az úgynevezett bosszúzsoltárok bizonyos versszakai már a jelen énekeskönyvbe sem kerültek be. De a maiban sem lenne helye a 137/5-nek, amely — az Újszövetség eszmevilágától teljesen ellentétesen — boldognak nevezi azt, aki a babiloniak gyermekeit az anyaölből „kirántja És az erős kősziklához paskolja”. A 68/3, főleg annak második fele nyelvileg pedig annyira elavult, hogy azt már csak nagyobb mérvű átírással lehetne korrigálni. Jó pár más példa mellett nyilván nem véletlenül kifogásolta ezt a részt egy egyházi lap is: „... **68. Zsoltár.** Alcíme szerint a hugenották harci zsoltára. Ehhez képest meglepő fordulat a 3. versben foglalt ígért: »Megáld egyes embereket, ad nekik szép cselédeket háznép tenyészésére«”. Ez a megelőző énekeskönyvben is így van, sőt az 1903-asban is, amelyik pedig nem tartja éneklendőnek a 4–15-ig való verseket. Az 1996-os énekeskönyv csak az első négy verset közli. Hát mit

¹⁷ Énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára. Cluj, é. n.

¹⁸ Evangélikus énekeskönyv. A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyház énekeskönyve. Nyolcadik kiadás. Bp., 1995. (A Bevezetés 1981-es dátummal).

¹⁹ Az *óhajt* szó jelentése itt 'fóhászódik'.

mondjunk? Egyik megvizsgált bibliafordításunk sem tud a szép cselédek által történő háznép tenyésztésről. Vajon mi jár református híveink fejében, amikor ezt a verset énekelteni velük a kifüggesztett énekrendi tábla? Legjobb esetben semmi”.²⁰ Ugyan szinte biztos vagyok benne, hogy ezt a verset — sok mással együtt — nemigen énekeltek, mégis jogos a felvetés, miért nem hagyták el ezt (is). Egyébként a *cseléd* az idézett mondatban gyermeket jelent, s a sorok azt mondják, hogy az Isten egyes embereket szép gyermekekkel áld meg, s velük bővíti, szaporítja (vö. *tenyészi*) azok családját. Noha a példák sorát nem folytatom, ismétlem, s minden bizonnyal nem csak a saját véleményem fogalmazom meg, amikor azt mondom: e téren lenne szükség a legnagyobb újragondolásra, revízióra. S megjegyzem még, hogy 1973-ban a megújított jugoszláviai énekeskönyvről írva CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN ugyan nem értett egyet néhány zsoltárvers kihagyásával (a régi énekeskönyvben mind az 1425 megvolt, az újban viszont csak 615), általában azonban nem kifogásolta ezt a gyakorlatot: „Egészében azonban mi is elkerülhetetlenek, sőt a meghagyott versek érdekében állónak tartjuk a többféle okból mai gyülekezeti éneklésre nem alkalmas zsoltárversek elhagyását”.²¹

Végül pedig (ismét) megemlítem a zsoltárok, az énekeskönyv helyesírása modernizálásának, helyesírásbeli egységesítésének a szükségességét, az énekeskönyv végén lévő filológiai jegyzetek felfrissítését és a sajtóhibák kiküszöbölését. Például: az érzelmetli megszólítás előtt álló, ehhez társuló vocativusi funkciójú *ó* indulatszó után sokszor nincs kitéve a vessző: „Ó seregeknek Istene... Ó Istene a magasságnak” (84/1.); a 212/5-ben a *büntetlen* szó helyett *büntetlen* írandó (az első, az 1948-as kiadásban még így is volt); stb. A zsoltárok végén pedig az áll, hogy Szenci Molnár Albert ezeket Marot Kelemen és Béza Tódor francia verseiből fordította, holott jól tudjuk, hogy bár ezeket is figyelembe vette, a fordítást Ambrosius Lobwasser német nyelvű zsoltárparafrázisaiból végezte.²²

Ezt a cikket már lényegében megírtam, amikor kezembe került a Protestáns Téka 2008/2-es száma, amely egy, a 2007/4-es számban közölt kérdőívre²³ adott válaszok alapján (800-ból 217 érkezett vissza) Református éneklési szokásainkról készített felmérés értékelése címmel közölt egy cikket.²⁴ A Károli Gáspár Református Egyetem teológia szakos hallgatóinak önálló kezdeményezéséről van szó. Az alapos kérdőívet gyülekezetekhez juttatták el, s többek között afelől érdeklődtek, milyen énekeskönyvet használnak leginkább, mi a véleményük róla, s tettek fel kérdéseket a válaszolók személyére, gyülekezetére vonatkozóan is, például: milyen iskolai végzettsége van; részt vesz-e református gyülekezeti alkalmakon; ha igen, fővárosi, városi, falusi vagy szórvány gyülekezetben-e; van-e ott kántor, kórus, dicsőítő csoport. A felmérés főleg a legtöbb gyülekezetben ma is használt, általunk is vizsgált 1948-as, „fekete” énekeskönyvre vonatkozott. A kérdések közül minket elsősorban az énekek szövegére vonatkozók érintenek. A válaszolók szerint „az énekek nyelvezete... 1. jól érthető (51%); 2. többnyire jól érthető, de helyenként nem (43%); nagyrészt nehezen érthető (6%). A zsoltárok nyelvezete... 1. nem régies (4%); 2. régies, de ez így szép (64%); 3. régies, de elfogadható (25%); 4. régies, és ez zavaró (7%); A 12–16. kérdések tanulságát így foglalták össze: „A válaszadók többsége mind a dicséretet, mind a zsoltárok nyelvezetét, egykét kivételtől eltekintve, jól érthetőnek tartja. Általánosságban elmondható, hogy közel kétharmada a válaszadóknak pozitívan vélekedik az énekekről, akár a dallamvilágról, akár a nyelvezetről legyen szó. (További kutatást érdemelne ennek a kérdéskörnek koronkénti megoszlása.)”. Arra a kérdésre pedig, hogy „A szövegek, tartalmukat nézve, hordoznak

²⁰ SZ. TÓTH GERGELY: Gondozásra szorulnak-e a zsoltárfordítások szövegei? Emmaus XI/1 (1999. febr.): 7.

²¹ A megújított jugoszláviai énekeskönyvről. In: Hagomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára. Szerk., sajtó alá rend., utószóval ellátta BÓDISS TAMÁS. Bp., 641.

²² Ld. pl. STOLL i. m. (6. lábjegyzet) 402–405.

²³ i. h. 17–20 és www.periferirecord.com/rzf/filesegyhazzenei-kerdoiv.pdf. E folyóirat-számban több cikk is foglalkozik református egyházi énekeink problémakörével, s többször kitérnek azok szövegére is.

²⁴ 28–36.

személyes üzenetet?”, ez volt a válasz: „1. Igen, mindegyik (40%); 2. Nagyrészt igen (53%), Nagyrészt nem (7%). S a teljesség igénye nélkül szó szerint is közöltek még főleg az 1948-as, „fekete” énekeskönyvvel kapcsolatban több véleményt, illetve konkrét változtatási javaslatot, amelyből néhányat idézek: „Nem változtatnék rajta; Bővíteni kellene ifjúsági énekekkel; Kijavítani a prozódiai hibákat. Néhány éneket eltávolítani; Szerintem ez jó, ahogy van, mellé kellene inkább valami; Így jó, ahogy van; Nyelvezetileg és dallamilag is átdolgozni és bővíteni; A régies kifejezések átírása, pl. »tött« helyett »tett«; A zsoltárokat meghagynám, úgy ahogy vannak, de a dicséretes szövegeit és dallamait aktualizálnám. A »régis« dicséreteket pedig mint a református hagyomány részeit, koncerteken lehetne meghallgatni; Lábjegyzetekben meg kellene magyarázni a ma már nem érthető régies szavak, kifejezések jelentését, értelmét; Néhány éneket jó lenne újrarendezni»; Az Egyéb válaszokból: „Lehetnének újabb dicséretes, frissen írt énekek egy »fekete énekeskönyv II.«-ben; Ki kell javítani a nyelvészetileg rosszul lefordított és érthetetlen szövegeket; Ha az éneklésünk a mai ember dicsőítő eszköze, akkor merjünk változtatni; A Károli Gáspár bibliáját átírták, mert a szöveg régies volt. Az énekeskönyvvel ezt miért nem tették meg?; A zsoltárok és a dallamok megszerettetésére irányuló törekvések”. — Az egyik javaslattal kapcsolatban megjegyzem, hogy az *ö-ző* alakok nem is annyira vagy nemcsak régiesek, hanem nyelvjárásiak. Ezeket az énekeskönyv általában átírta, néhány esetben a rím miatt hagyta meg őket: *eltölt : készült* (88/2), *tisztől : föld, erős : fényös* (104/1), *lött : tött* (105/1); *inségiről: szívből : tisztől* (132/1). Ami azért nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szövegeken ilyenkor nem lehet némileg igazítani. — Itt jegyzem meg, hogy MAGYAR GYÖRGY egy olyan, a fentiekhez kapcsolódó kérdést is fölvetett a kérdőívbe, amely a miénkben nem volt benne: „Milyennek találod az Énekeskönyv zsoltárainak, dicséreteinek szövegét? (pl. költői, bonyolult, régies, érthetetlen, világos, szívhez szóló, közömbös stb. A lényeg, hogy saját, önálló gondolatokat, érzéseket fogalmazz meg!)”. A feleletek tanulságát pedig így foglalta össze: „A felsorolt válaszlehetőségek közül szemelgetett a megkérdezettek többsége (költői, bonyolult, régies, érthetetlen, világos, szívhez szóló, közömbös stb.), bár önálló véleményalkotásra kérem őket. A válaszadók többsége a »szívhez szóló«, »régies«, és a »bonyolult« kifejezéseket húzta alá vagy kombinálta a lehetőségeket. Például: »Kicsit bonyolult a szövegük, de nekem tetszenek. Szerintem régies is«, »Egyeseket szívhez szólónak, de van olyan, mely túl bonyolultan, inkább érthetetlenül fogalmaz«, »Régies megfogalmazásúak a szövegek, de azért szívhez szólóak«”. Később pedig azt írta, hogy tapasztalatai szerint „nem csak az idősebb korosztály, de a fiatalabb generáció is szereti ezeket az énekeket. Lehet, hogy néha archaikusnak, nehezen érthetőnek, komolynak tartják, de ennek ellenére kedvelik az énekeket”.

Azt a következtetést tehát levonhatjuk, hogy az énekeskönyvről, az énekekről való véleményt nyilvánvalóan az eddigi hagyomány is befolyásolja. S a gyülekezeti tagok, még az ifjúság többsége sem idegenkedik feltétlenül bizonyos archaizmustól, azt az egyházi nyelvhasználat, az egyházi énekek egyfajta jegyének tart(hat)ja. A kérdés viszont az: mi ennek a mértéke, milyenek az egyes esetei. És, hogy ezen kívül is, e területen, mit tud még az egyház nyújtani. S ne feledjük, hogy az általunk megkérdezett diákok mind református egyházi iskolába jártak, a felnőttek pedig gyülekezeti tagok, valamint teológusok voltak. S nem ismerem ugyan a Protestáns Tékában közölt felmérést teljes részletességgel, azt gondolom azonban, hogy az ottani eredmények mérlegelésekor is még a következőket szintén figyelembe lehet/szükséges venni. Ők a kérdőívet gyülekezeti tagoknak küldték ki, akiknek — főleg azoknak, akik válaszoltak (25%) —, az egyházi műveltsége az átlagosnál nyilván nagyobb. 26%-uk például az istentiszteleten kívül is az énekeskönyvnek sok énekét énekli, 50%-uk pedig jó néhányat. A többségük fővárosi (56%) vagy városi (31%) gyülekezetből való. A szövegekről alkotott véleményüket is bizonyára elsősorban az általuk ismert énekek alapján adták meg, amelyek pedig jórészt azonosak lehetnek a gyakrabban használtakkal. Ehhez lásd a 10. kérdést: „Saját megítélése szerint az 512 énekből mennyit használnak a

gyülekezeti éneklés során? 1. 50-nél kevesebbet (7%); 2. 50 és 100 között (59%); 3. 100 és 250 között (25%); több, mint 250-et (9%)”. És van még egy elgondolkodtató kérdés, valamint válaszsor: „21. Mennyire alkalmas az énekeskönyv dallam- és szövegvilága hitüket kereső emberek megszólítására? (1: egyáltalán nem; 5: teljes mértékben). 1 (8%), 2 (18%), 3 (33 %), 4 (29%), 5 (12%)”. S az ifjúsági énekközpont vagy, mondjuk, a cigánymisszió természetesen külön, sajátos problémákat is felvet, az utóbbi az általános nyelvi szocializációt is. Említett konferenciánkon Benke Kinga például elmondta, hogy szendrői cigány hittanosainak az „Áldás, békesség!” köszönés megtanítása után rögtön azzal kellett kezdeni, hogy megmagyarázza, mit jelent az *áldás* szó (az *átkot* ismerték). Úgyhogy itt zsoltárokat (? még) nem tanulnak. Mint ahogy én is ismertem olyan debreceni ének és hittan tanárnőt, aki állami általános iskolába járó hittanosainak egy zsoltárt sem tanított meg, mondván, hogy nem értik. (Ezt ugyan én nem helyesletem, egyet-kettőt meg lehetett volna tanítani, magyarázni.) Igaz, még a debreceni református gimnazistáink közül is akadt egy, aki arra a kérdésre, hogy mi a különbség a Biblia és az énekeskönyv zsoltárai között, így válaszolt: „Más a megfogalmazása, de mindkettőt érthetetlenül írták le”.

Összefoglalásként címbeli témánkról a következő véleményt mondanám. Szenci Molnár Albert zsoltárszövegeinek a megőrzésére nyilván az énekeskönyvben is törekedni kell. Szükséges lenne azonban mértékkel nyelvi, netán művelődéstörténeti jegyzeteket alkalmazni, vagy legalábbis ilyen kiadásokat szintén készíteni. (A Psalterium Ungaricumnak egy zenei szempontú, de nyelvi magyarázatokat is tartalmazó tudományos kiadása BÓLYA JÓZSEF szerkesztésében — egy, a szövegmagyarázatokra vonatkozó már meglévő kezdeményezést és megbízást sajátos módon átvéve — meg is született már.²⁵) A zsoltároknak terjedelmi, tartalmi és nyelvi okokból több versszakát továbbra is ki lehetne hagyni, sőt az ilyen versszakok száma még szaporítható. (S az a gyakorlat, amely a hiányokat jelöli, megtartandó.) Hiszen, gondoljuk meg, a mai énekeskönyvben is milyen sok zsoltárvers van, amelyik gyakorlatilag nem, vagy alig kerül használatba. A megértést segítő, mértékkel alkalmazott kisebb szövegmódosításokat is el tudok fogadni, komolyabb átírásokat már kevésbé. S mindezt természetesen a zenei szempont figyelembe vételével is, és az énekeskönyvtől külön kezelve a lehetőleg teljes hűségre törekvő irodalmi, illetve tudományos és/vagy speciális egyházi célú szövegkiadást. Az általánosan használt énekeskönyv, abban a zsoltárok kisebb szövegmódosításai, illetve a magyarázatok végül is Szenci Molnár Albert zsoltárszövegeinek jobb befogadását, és ennek a szöveghagyománynak s az általa kifejezett gondolatnak és érzelemnek a jobb továbbadását segítenék elő.

²⁵ Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: BÓLYA JÓZSEF. Bp., 2003. E kiadvány magyarázatai jók, egy-két helyen lehet őket kiegészíteni. Az énekeskönyvben a magyarázatokat nyilvánvalóan a dicséretre is ki kellene terjeszteni.